

čiančius bendrą arklo išvaizdą ir kape rastų jo dalių paskirtį. Atrodo, kad daugiau vargu ką būtų galima šiuo klausimu pasakyti, kol, reikia tikėtis, bus rasta geriau išsilaikiusių medinių arklo dalių.

Išvados. Remiantis aukščiau pareikštais samprotavimais, galima padaryti išvadą, kad Šveicarijos vietovėje prie Suvalkų rastą vyro kapą galima datuoti dviem pirmaisiais mūsų eros šimtmečiais arba pereinamuoju laikotarpiu tarp antrojo ir trečiojo mūsų eros šimtmečio. Šiame kape išliko daug ir turtingų įkapių, kurių tarpe ypatingai mokslui svarbus yra kastuvo pavidalo noragas ir išlenktas dantytas ašmenimis peilis-piautuvus kauline rankena. Reikia pastebėti, kad tokių įkapių dėjimas į kapą nebuvo išimtis to meto materialinėje kultūroje. Jau P. V. Globas, remdamasis gausia palyginamąja medžiaga, pastebėjo, kad toks paprotys senovės Romos kultūros įtakos rajonuose pastebimas V šimtmečiuje prieš mūsų erą ir egzistavo visą geležies amžių²⁶. Yra žinoma, kad įvairiose archeologinėse kultūrose yra buvęs paprotys dėti į kapą arklą, jo dalį arba jo modelį grynai apeiginiais tikslais. Tokie papročiai siedintini su Skandinavijos šalių papročiu taip pat apeiginiais tikslais skandinti arklus ar jų dalis balose. Reikia manyti, kad ir Šveicarijoje prie Suvalkų rastieji panašūs dirbiniai yra ne kas kita, kaip vakarų ir šiaurės Europoje tų labai ilgai išsilaikiusių tradicijų liekana.

1961 m. Šveicarijoje prie Suvalkų rastas vyro kapas taip pat leidžia spręsti ir apie mūsų eros pradžioje buvusį senųjų Jotvingijos gyventojų žemdirbystės būdą. Tai, be abejonės, buvo lydiminė žemdirbystė, kurioje ypač didelį vaidmenį vaidino žemės tręšimas pelenais. Tiems tikslams ir tarnavo aštrus, dantytas, išlenktas peilis-piautuvus ir kastuvo pavidalo noragas, naudoti dirvai supurenti, smulkesnėms šaknims bei sąvartoms, likusioms joje, išdeginus mišką, pašalinti. Kadangi šio norago dirbamoji dalis maža, tai, tikriausiai, dirva buvo ariama kryžmai ir labai negiliai. Tačiau neatrodo, kad toks arklas būtų buvęs tuo metu visoje šiaurės Europoje vienintelis žemės arimo įrankis. Kaip ankstyvaisiais viduramžiais Lenkijoje šalia tikro plūgo su verstuve egzistavo dar ir arklas su kastuvo pavidalo noragu²⁷, taip senovėje, atrodo, šalia arklo kastuvo formos noragu turėjo būti naudojamas ir arklas įmoviniais arba tik užlenktais pakraščiais noragais; toks arklas turėjo būti tobulėsnis arimo įrankis, negu mūsiškis arklas kastuvo pavidalo noragu. Tokio teiginio negalima laikyti neginčytinu. Savaimė suprantama, kad dideliuose šiaurinių slavų, baltų ir suomių gyvenamuose plotuose turėjo būti regionalinė specifika. Visoje šiaurės rytų Europoje šalia paprastų egzistavo ir sudėtingesnių formų kinkomosios žemdirbystės įrankiai. Iš pirmųjų mūsų eros šimtmečių rastas kastuvo pavidalo noragas Šveicarijoje prie Suvalkų yra pirmasis tos rūšies dirbinys, rastas visoje tarp Baltijos ir Karpatų esančioje teritorijoje. Ateityje, kada senųjų baltų gyventojų teritorijoje su žemdirbyste susijusių dirbinių radiniai dar labiau pagausės, bus galima tiksliau ir išsamiau išsiaiškinti klausimus, susijusius su žemdirbystės technika, žemės dirbimo būdu ne tik visoje miškingojoje, bet taip pat ir pereinamojoje bei visoje rytų Europos juodžemio zonoje.

Vertė P. KULIKAUSKAS

²⁶ P. V. Glob, *Ard og Plov i Nordens Oldtid*, 98 ir 102.

²⁷ W. Holubowicz, *Opole w wiekach X—XII*, 224, pav. 93, Kotowice, 1956; *Kwartalnik Historii Kultury materialnej*, 6, 716 (1956).

VILNIAUS ŽEMUTINĖS PILIES MEDINIAI PASTATAI XIII—XIV AMŽIAIS

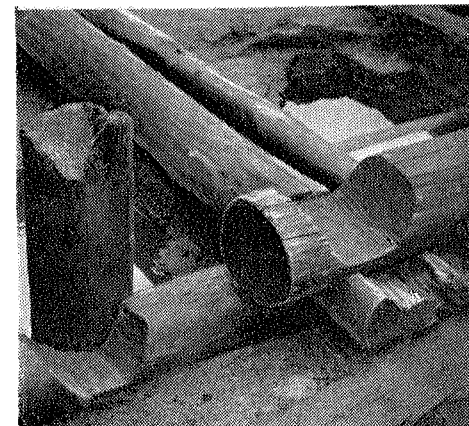
A. TAUTAVIČIUS

1955—1961 m. Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos institutas vykdė archeologinius tyrinėjimus Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje, Gedimino pilies kalno šiaurinėje papėdėje¹. Kasinėjimų metu viršutiniuose sluoksniuose rastos XV—XVII a. mūrinių pastatų liekanos ir aptikta įvairių kitų to laikotarpio radinių.

2,5—6 m gylyje nuo dabartinio žemės paviršiaus aptikti XIII—XIV a. susidarę sluoksniai. XIII—XIV a. kultūrinis sluoksnis Vilniaus Žemutinėje pilyje greitai augo. Per šį laikotarpį skiedros, mėšlas, įvairios kitos atliekos ir vandens sunėsto smėlio sluoksneliai kai kur sudarė daugiau kaip 3 m storio sluoksnį, kuriame dėl gausios drėgmės labai gerai išsilaikė gyvulių kaulai, iš medžio, žievės, odos padaryti daiktai. Ypač gerai išsilaikė čia stovėjusių medinių pastatų dalys ir gatvės mediniai grindiniai (1 pav.).

Kultūriniam sluoksniui greitai augant, žemutiniai medinių pastatų vainikai vis labiau grimzdo po sąnašomis. Pastatus perstatant, juos nugriaunant, žemutiniai pastatų sienų vainikai dažnai likdavo neišardyti. Kartais jie būdavo panaudojami kaip pamatai toje pačioje vietoje statomiems naujiems pastatams. Drėgmė palyginti gerai išsaugojo kultūrinio sluoksniu padengtas medinių pastatų dalis, todėl žemutinėje šio sluoksnio dalyje išliko nemažai medinių pastatų liekanų.

Tyrinėtoje pilies teritorijos dalyje rastos net dvidešimt penkių medi-

1 pav. Pastato Nr. 7 pietinis kampas. Po juo giliau ankstyvesnio pastato Nr. 7a sienojus

¹ A. Tautavičius, 1955—1957 metų kasinėjimai Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje.— Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A, 1(4), 91—110 (1958); **tas pats**, *Archeologiniai kasinėjimai Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje 1957—1958 m.*— Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A, 1(6), 115—133 (1959); **tas pats**, *Archeologiniai kasinėjimai Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje 1959 m.*— Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A, 2(9), 43—65 (1960); **tas pats**, *Archeologiniai kasinėjimai Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje 1960 m.*— Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A, 2(11), 103—123 (1961); **tas pats**, XVI—XVII a. mediniai gyvenamieji pastatai Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje.— *ILKI*, 2, 21—29, Vilnius, 1959; **tas pats**, Vilniaus pilies teritorijos archeologiniai kasinėjimai.— Valstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis, 2, 9—41, Vilnius, 1960.

nių pastatų liekanos. Du pastatai aptikti prie Onos-Barboros bažnyčios šiaurės rytų sienos pamatų 1959 m. (jie žymimi pastatais Nr. I ir II), o likusiųjų pastatų liekanos aptiktos į vakarus nuo tos pačios bažnyčios pamatų šalia buvusio kelio-gatvės (pastatai Nr. 1—23).

Medinių pastatų liekanos daugiausia nukentėjo XV—XVI a., kai ši pilies teritorijos dalis buvo užstatoma mūriniais pastatais. Mūrinių pastatų pamatams buvo kasami gilūs grioviai, nukertamos juose aptiktos sienų dalys, todėl kai kurių senųjų medinių pastatų išliko tik nedideli fragmentai. Iš 25 pastatų tik šešių yra išlikę pilni apatiniai vainikai, iš kurių galima nustatyti tų pastatų dydį ir planą (pastatai Nr. II, 7, 7a, 7b, 7c ir 8). Visų kitų pastatų yra išlikęs vienas kraštas ar galas (pastatai Nr. 1, 2, 3, 5, 9, 10, 13) arba tik vienas kampas (pastatai Nr. 4, 6, 11 ir 11a, 12, 14, 17) (2 pav.).

2 pav. Pastato Nr. 13 pietinis kampas. Pietvakarių sienos rąstai remiasi į vėlyvesnio mūrinio pastato pamatus

Tačiau ir šios išlikusios medinių pastatų dalys sudaro svarbų šaltinį senajai medinei Vilniaus architektūrai pažinti, nes ankstyvesniuose — iki XIII a. pradžios — archeologiniuose paminkluose rastos daugiausia tik sudegusių pastatų liekanos, iš kurių galima nustatyti tik pačius bendriausius iki XII a. pabaigos statytų pastatų bruožus³. Tuo tarpu to laikotarpio pastatai yra svarbus šaltinis ne tik Lietuvos gyventojų buičiai, bet ir lietuvių liaudies architektūros istorijai pažinti. Lietuvių liaudies tradicinių gyvenamųjų pastatų genezės ir raidos klausimas tebėra dar mažai ištirtas, nors šiais klausimais yra sukurta nemaža daugiau ar mažiau pagrįstų hipotezių⁴. Joms įrodyti iki šiol trūksta konkrečios medžiagos, todėl lietuvių liaudies architektūros tyrinėtojams tenka daugiausia remtis XVIII ir XIX amžių pastatais bei labai negausiomis ir dažnai netiksliomis XV—XVII a. rašytinėmis žiniomis.

Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje XIII—XIV a. sluoksniuose aptiktos medinių pastatų liekanos rodo, kad tuo metu buvo statomi labai įvairūs pastatai ne tik dydžio ir plano, bet taip pat ir statybos atžvilgiu.

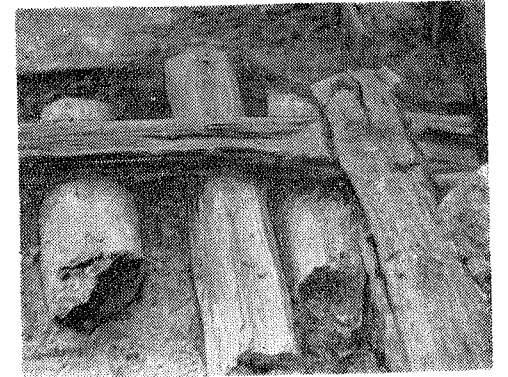
XIII—XIV a. statybininkams buvo pažįstami trys medinių pastatų statymo būdai:

- 1) *rentininis* — pastatai statomi, suneriant rąstus kampuose,
- 2) *stulpinis* — sienų galus suleidžiant į stulpus kampuose,
- 3) *karkasinis* — pastatai sudaryti iš žemutinio ir viršutinio vainiko ant stulpų kampuose, vartojant sienoms vertikalius rąstelius.

Vyrauja pastatai iš gulsčių kampuose sunertų sienų. Jie sudaro absoliučią pastatų daugumą. Taip statyti visi gyvenamieji pastatai ir dalis ūkinių pastatų. Tuo tarpu kitais būdais statyti pastatai sudaro tik išimtis. Aptikta tik vieno karkasinio tipo pastato liekanos su vertikalių rąstų sienomis (pastatas Nr. 9) ir vieno pastato liekanos su į stulpus kampuose

suleistais sienojais (pastatas II). Abu šie pastatai ūkinio pobūdžio — dirbuvės ar sandėliai-klėtys.

Pamatai. Dauguma pastatų statyta be pamatų, sienojai padėti tiesiog ant žemės. Kai kurių pastatų pamatams panaudotos ankstyvesnių pastatų liekanos. Pavyzdžiui, pastatas Nr. 7 stovėjo toje pačioje vietoje, kaip ir ankstyvesnis 7a, remdamasis į jo liekanas (1 pav.), o 7a savo ruožtu stovėjo ant 7b pastato liekanų. Aptikta pastatų ir su pamatais. Pamatams dažniausiai naudoti ankstyvesnių nugriautų pastatų sienojai ar atkirsti jų gabalai — kaladės.

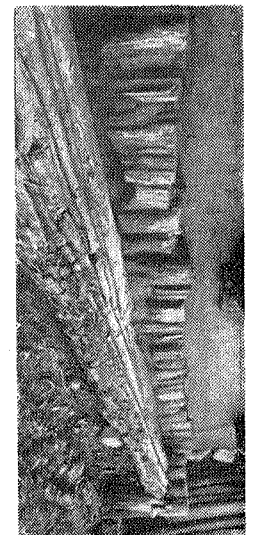
3 pav. Pastato Nr. 8 pietinis kampas. Po pietryčių sienos rąstais padėtos skersinės kaladės — sienų gabalai

Antai po pastato Nr. 1 vidine skersine siena padėtos ankstyvesnio nugriauto pastato sienojus. Po sudurtu pastato Nr. 8 pietryčių sienos rąstu padėtos keturios 0,4—1,1 m ilgio skersinės kaladės — nukirsti sienų galai (3 pav.). Tokios skersinės kaladės, matyt, buvo dedamos daugiausia drėgnoje vietoje, kad pastato sienos ne taip grimztų. Kartais, kai statybai vieta būdavo ne visai lygi, po sienų galais būdavo padedamos sukryžiuotos kaladės. Tokios sukryžiuotos kaladės aptiktos po pastato Nr. 7c šiauriniu ir vakariniu kampu (4 pav.).

Rūpestingiausiai pamatai įrengti pastatui Nr. 13. Šio pastato 6,15 m ilgio pietryčių sienojas guli ant ištiso glaudaus rąstų grindinio, kurį sudaro 25 įvairaus storio vienas šalia kito kloti rąstai. 15—20 cm nuo šių

4 pav. Pastato Nr. 7c vakarinis kampas su po juo padėtomis kaladėmis

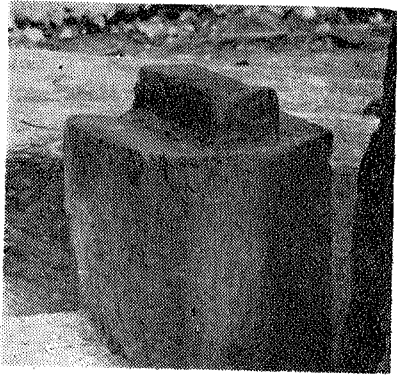
5 pav. Pastato Nr. 13 pietryčių sienos liekanos. Matyti po siena esančio rąstų grindinio kraštas

³ P. Kulikauskas, Seniausi pastatai Lietuvoje.— Lietuvos TSR architektūros klausimai, 1, 33—55, Kaunas, 1960; V. Daugudis, Aukštadvario piliakalnio įtvirtinimai ir pastatai.— Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A, 1(12), 43—57 (1962).

⁴ Kl. Cerbulėnas, Lietuvių liaudies tradicinių gyvenamųjų pastatų genezės klausimu.— Lietuvos TSR architektūros klausimai, 1, 3—32, Kaunas, 1960.

rašty pietryčių galų iškirstos pusapvalės iškartos apatiniam sienos rąstui padėti. Išliko šio pastato tik apie 1,2 m pločio pietryčių kraštas. Neaišku, ar rąstų grindinys klotas tik po pietryčių siena, ar jis ėjo po visu pastatu, sudarydamas ne tik pamatus, bet ir grindis (5 pav.).

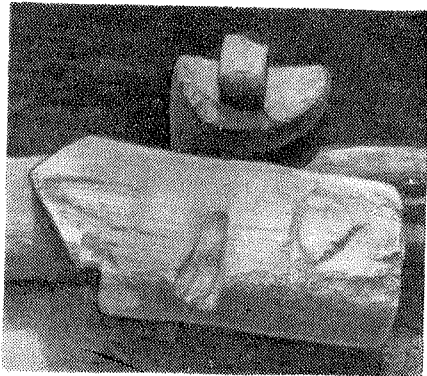
Tik vienas pastatas Nr. 9 buvo pastatytas ant vertikalių po kampais įkastų kaladžių-stulpų. Po jo rytiniu kampu rastas keturkampis tašytas

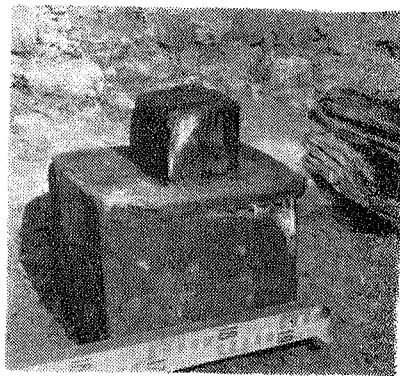
6 pav. Pastato Nr. 9 rytinį kampą laikiusi kaladė — stulpas

26×29 cm storio stulpas (6 pav.), po vidinės skersinės sienos ir pietryčių sienos rąstų sunėrimu įkastas vertikalus išilgai perskeltas 38 cm skersmens stulpo galas (7 pav.), o po vidinės sienos šiaurės vakarų galu — 30×22 cm storio keturkampis stulpas-kaladė (8 pav.). Visi jie buvo apie 75—80 cm ilgio, apatinis galas lygiai statmenai nukirstas, o viršutiniame gale iškirstas 10 cm aukščio ir 10×14 cm dydžio keturkampis galas, kuris buvo įleidžiamas į sienojų sunėrimo apačioje iškirstą skylę. Todėl pastato vainikas ne tik rėmėsi į šiuos kampuose ir ties vidinės sienos rąstų sunėrimais įkastus pamatinius stulpus, bet buvo ant jų pritvirtintas, kad nenuslinktų.

Tačiau klaidinga būtų įsivaizduoti, kad pastatas stovėjo ant šių stulpų pakeltas nuo žemės. Iš tiesų pastato vainikas gulėjo ant žemės. Tai rodo tas faktas, kad į pietryčių sienos apatinį rąstą rėmėsi ir iš dalies ant jo gulėjo trečiojo medinio gatvės grindinio lentų galai (9 pav.). Vadinasi, gatvė buvo beveik rąstų vainiko viršutinės briaunos lygyje. Į šiaurės rytų sienoją rėmėsi prieangio grindys, gulinčios ant žemės paviršiuje

7 pav. Pastato Nr. 9 pietryčių sienos ir vidinės skersinės sienos sunėrimo įkastas stulpas ir šalia jo kaladė vidinės skersinės sienos rąstui parenti

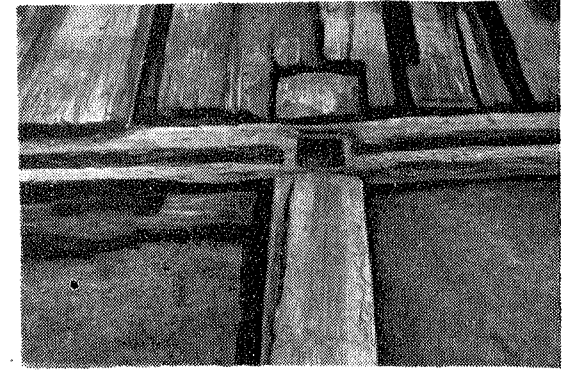
8 pav. Pastato Nr. 9 vidinės skersinės sienos pamatų kaladė-stulpas

padėtų balkių. Viduje buvusios grindys gulėjo ant žemėje esančių balkių. Taigi, stulpai kampuose sudarė tik pamatus, bet nepakėlė jo nuo žemės paviršiaus, kaip kartais būna pakeltos klėtys.

Dauguma Vilniaus medinių pastatų pamatų yra panašūs į kitų to laikotarpio Rusijos, Lenkijos ir kitų kraštų miestų medinių pastatų pamatus. Pavyzdžiui, Novgorode žymiai plačiau tyrinėtoje miesto dalyje pamatus

turėjo tik 2/5 visų pastatų, o dauguma X—XVI a. pastatų, kaip ir Vilniaus XIII—XIV a. pastatai, buvo statyti be pamatų, tiesiog ant žemės⁵. Gardino pilyje XII—XIV a. sluoksniuose taip pat pamatus turėjo tik kai kurie pastatai⁶. Ir Gardine, ir Novgorode pamatus daugiausia sudarė paskiros po pamatiniu vainiku padėtos skersinės kaladės — rąstų galai. Novgorode, panašiai kaip ir Vilniuje, pamatų kaladėms naudota ankstyvesnių pastatų ir kelio grindinio rąstų galai⁷.

Pastatų, stovėjusių ant vertikaliai įkastų stulpų-kaladžių, liekanų rasta 1959 m. Rygoje, vykdant archeologinius kasinėjimus Alberto aikštėje⁸. Be to, Gardino pilyje, tyrinėjant pastato Nr. 28 liekanas, pastebėta, kad jo vienas kampas stovi ant akmens, o po kitu įkasti du vertikalus stulpeliai⁹. Tuo būdu ir kituose miestuose pastatai ant vertikalių kaladžių retai aptinkami.

9 pav. Pastato Nr. 9 pietryčių sienos ir vidinės skersinės sienos rąstų sunėrimas. Į pastato pietryčių sieną remiasi gatvės grindinio lentos

Vienas vėlyviausių — XIV a. pabaigos — medinių pastatų Vilniuje tyrinėtame plote yra stovėjęs ant akmeninių pamatų, kuriuos sudarė eilė įvairaus dydžio akmenų, sudėtų vienas šalia kito ir nesurištų nei moliu, nei skiediniu. Panašius pamatus yra turėjęs ir nedidelis medinis XVII a. antrosios pusės—XVIII a. pradžios pastatas. Apskritai, drėgname grunte Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje akmenys pamatams retai tebuvo naudojami.

Iš paskirų akmenų sudaryti pamatai gana dažnai aptinkami po mediniais pastatais sausesniame grunte. Pavyzdžiui, Gardino pilyje XII—XIV a. sluoksniuose po medinių pastatų apatiniu vainiku, be skersai padėtų rąstelių, dažnai randami paskiri akmenys ir iš cerkvės griuvėsių išluptos plokščios plytos¹⁰. Senojoje Ladogoje taip pat po apatinio vainiko rąstais nuo X a. gana dažnai aptinkama paskirų akmenų¹¹.

Lietuvoje XIII—XIV a. pamatai pastatams tik pradėdami naudoti. Antai Mažulonių piliakalnyje, Ignalinos raj., aptikta klėtis be pamatų¹². Be aiškesnių pamatų buvo XII—XIV a. sluoksniuose aptiktos pastatų liekanos Aukštadvaryje, Jiezno raj.¹³ Be pamatų statyti XIII—XIV a. pastatai, kurių liekanų aptikta Dainų slėnyje¹⁴ ir Bekešo kalne¹⁵ Vilniuje.

Savaime suprantama, kad be gerai įrengtų pamatų pastatyti pastatai prie žemės praleisdavo šaltį. Šalčiui ir iš dalies drėgmei sulaukyti kartais

⁵ П. И. Засурцев, Постройки древнего Новгорода. — МИА, 65, 265 (1959).

⁶ Н. Н. Воронин, Древнее Гродно. — МИА, 41, 47, 50, 52 (1954).

⁷ П. И. Засурцев, Постройки древнего Новгорода, 265.

⁸ М. Вилсон, Archeolog'iskie izrakumi Rīgā 1959 gadā. Referatu tezes zinātniskai sesijai par 1959. g. archeolog'iskam un etnografiskām ekspedīcijām, 12, Rīgā, 1960.

⁹ Н. Н. Воронин, Древнее Гродно, 47.

¹⁰ Ten pat, 47, 50, 52.

¹¹ В. И. Равдоникс, Старая Ладога, СА, 11, 15—16 (1949).

¹² В. Даугудис, Маžулониų piliakalnis. — ILKI, 3, 19.

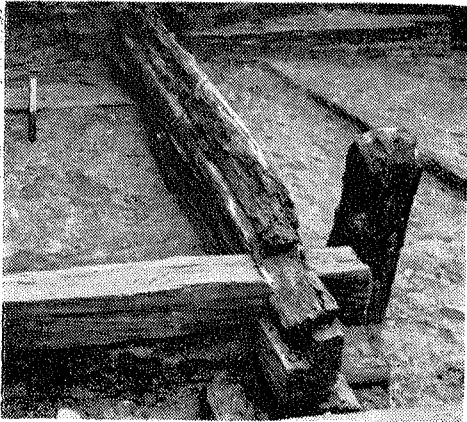
¹³ В. Даугудис, Аукштadvario piliakalnio įtvirtinimai ir pastatai. — Lietuvos TSR MA darbai, serija A, 1 (12), 57—62 (1962).

¹⁴ А. Тautavičius, Iš XIV a. Vilniaus gyventojų buitės. — ILKI, 1, 95—97.

¹⁵ Е. и В. Голубовичи, Кривой город — Вильно. — КСИМК, 11 (1945).

gyvenamo pastato sienos prie žemės iš išorės būdavo apkraunamos mėšlu. Toks reiškinys pastebėtas prie pastato Nr. 5 šiaurės rytų sienos. Prie pastato Nr. 11 šiaurės vakarų sienos aptikti poromis subesti kuoliukai. Atrodo, kad čia, pasienyje, pagal du apatinius vainikus, buvo 30—40 cm nuo sienos pastatytos lentos, ir tarp lentų bei pamatinių vainikų pripilta žemių ar lapų. Panašiai kartais daroma ir mūsų laikais rudenį, stengiantis apsaugoti nuo šalčio blogiau pastatytuose pastatuose.

Sienos. Daugiausia žinome apie rentininių pastatų sienas. Pastatams naudoti beveik išimtinai įvairaus storio (nuo 17—18 cm iki 25—35 cm)

10 pav. Pastato Nr. 6 vakarinis kampas

pušiniai rąstai. Paprastai apatiniams vainikams jie buvo parenkami kiek storesni. Daugiausia naudoti apvalūs, jau be žievės rąstai, o XIV a. vidurio ir pabaigos sluoksniuose dažniau aptinkami keturkampiai tašyti rąstai (pastatai Nr. 1, 2, 3, 6) (10 pav.). Gilesniuose sluoksniuose šių rąstų randama rečiau (pastatas Nr. 9).

Aptiktas tik vienas pastatas iš pusapvalių tašytų rąstų. Sienojai tašyti iš vidaus beveik iki pusės rąsto storio, o išorėje palikti visiškai apvalūs. Iš tokių pusapvalių rąstų buvo pastatytas beveik kvadratinis vienos patalpos pastatas Nr. 7, greičiausiai, naudotas kaip pirtis.

Tašyti keturkampiai rąstai naudoti statybai ir Gardino pilyje XIV a.¹⁶, ir Rygoje XIII—XIV a.¹⁷ Tuo tarpu toliau į šiaurę — Novgorode¹⁸, Senojoje Ladogėje¹⁹ statyta tik iš apvalių rąstų. Tiek apvalių, tiek tašytų sienojų galai beveik visada būna lygiai stačiai nukirsti ir iš toliau atrodo lyg piūklų nupiauti.

Vilniuje aptikta keletas atvejų (pastatai Nr. 4, 5), kai sienojai būdavo suduriami glaustiniu rąstų sudūrimo būdu. Tuo tarpu kituose miestuose sudurti pastatų žemutinių vainikų rąstus vengiama. Pavyzdžiui, Novgorode, ištyrus daugiau kaip 500 medinių pastatų liekanas, visiškai nerasta sudurtų sienojų²⁰.

Visuose XIII—XIV a. pastatuose aptikta išdrožų sienojų suleidimui. Jos visada yra rąsto viršuje, o ne apačioje, kaip daroma dabar ir kaip buvo daroma XVIII—XIX a. Lietuvos kaimuose statytuose pastatuose²¹. Matyt, sienojų sąlaidų išdrožimo pasikeitimas įvyko tarp XV ir XVIII amžių. Apskritai, sienojai buvo rūpestingai paruošiami ir gerai suleidžiami. Visuose XIII—XIV a. pastatuose tarp sienojų dėtos samanės.

Išmokus glaudžiai suleisti sienojus, išnyksta plyšių tarp sienojų užtepimas moliu, todėl tarp pastatų liekanų Vilniaus Žemutinėje pilyje nerasta molio-tinko liekanų, kurių apščiai aptinkama pirmojo mūsų eros

¹⁶ Н. Н. Воронин, Древнее Гродно. — МИА, 41, 162, 164 (1954).

¹⁷ 1959 m. Rygoje Alberto aikštėje aptikti pastatai. Duomenys gauti iš kasinėjimus vykdyjusios Valstybinio Rygos muziejaus archeologijos skyriaus vedėjos M. Vilsonės, kuriai už suteiktas informacijas nuoširdžiai dėkoju.

¹⁸ П. И. Засурцев, Постройки древнего Новгорода. — МИА, 65, 264.

¹⁹ В. И. Равдоникас, Старая Ладога. — СА, 11, 15—16 (1949).

²⁰ П. И. Засурцев, Постройки древнего Новгорода, 264.

²¹ К. Cerbulėnas, Senoji lietuvių liaudies medinių pastatų konstrukcija. — Valstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis, 1, 76—77, Vilnius (1958).

tūkstantmečio pastatų vietoje²², o kartais dar ir prie sudegusių XIV a. pastatų liekanų²³.

Rąstų sunėrimui kampuose iškertamos gana gilios, maždaug iki pusės rąsto storio iškartos. Apvaliems sienojams sunerti daugiausia iškertamos pusapvalės iškartos (1 pav.), tačiau pasitaiko ir keturkampių (pastatas Nr. 14). Keturkampių tašytų rąstų iškartos beveik visada yra tik keturkampės.

Statomo pastato sienojai dėti taip, kad ant vieno rąsto kamieno gultų sekančio rąsto viršūnė, o ant jos vėl trečiojo rąsto kamienas. Tokiu būdu buvo išlaikomas sienos horizontalus viršus.

11 pav. Pastato Nr. 9 liekanos. Kairėje — prie šiaurės rytų galo buvusio priestato grindys

Apie į stulpus suleistus sienojus duomenų beveik neturime, nes taip statyto pastato tėra išlikusios labai menkos liekanos. Antai, iš 1959 m. aptikto II pastato buvo išlikusios tik stulpų žymės apatinio vainiko kampuose ir prie durų rytinėje sienoje. Stulpų storio ir formos nebuvo galima nustatyti, o į juos įtvirtinti sienojai visai neišliko. Šis statybos būdas naudotas ir pastato Nr. 9 vidinei sieni, skyrusiai du kambarius. Tačiau ir čia išlikęs tik pamatinis rąstas ir jame iškirsti lizdai stulpams. Ir čia nei stulpai, nei į juos įtvirtinti sienojai neišliko.

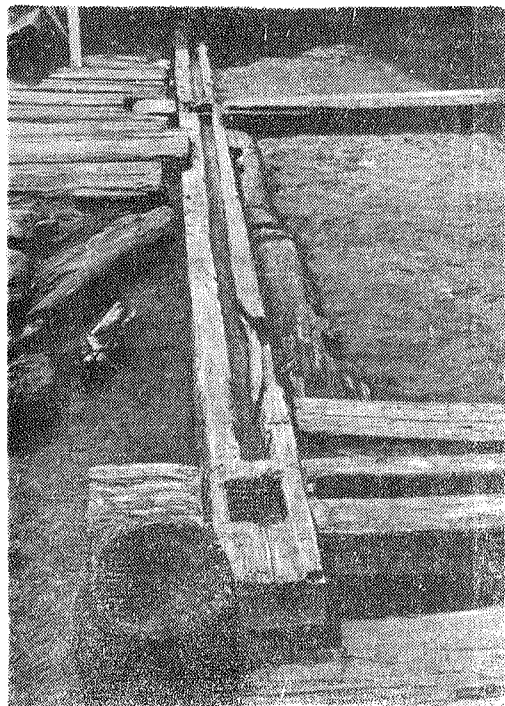
Kartais, į stulpus kampuose suleidžiant perskeltus rąstus ar storas lentas, buvo statomos priestatų sienos. Taip, pavyzdžiui, buvo padaryta pastato Nr. 9 priestato šiaurės rytų siena.

Iš karkasinio tipo pastato Nr. 9 gerai išliko tik apatinio vainiko dalis iš storių rūpestingai tašytų keturkampių rąstų, sunertų kampuose ir pritvirtintų prie į žemę įkastų stulpų (11 pav.). Kampų ir vidinės sienos

²² P. Kulikauskas, Seniausi pastatai Lietuvoje. — Lietuvos TSR architektūros klausimai, 1, 43—46, Kaunas, 1960; V. Daugudis, Aukštadvario piliakalnio pastatai ir gynybiniai įrengimai. — LTSR Mokslų akademijos darbai, serija A, 1(12), 43—66 (1962).

²³ A. Tautavičius, Iš XIV a. Vilniaus gyventojų buitės. — ILKI, 1, 97; Н. Н. Воронин, Древнее Гродно, 164.

sunėrimuose iškirsti 14—16×15 cm dydžio ir 7—8 cm gylio lizdai stulpų galams. Stulpai turėjo laikyti viršuje kitą panašų rąstų vainiką. Išilgai išorinių sienų rąstuose iškirstas 7—8 cm pločio ir 6—7 cm gylio griovelis,

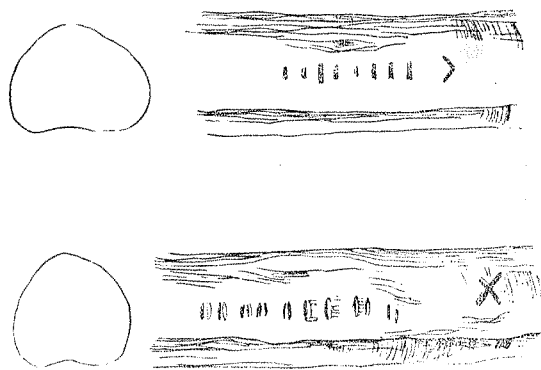
12 pav. Pastato Nr. 9 pietryčių sienos rąstas su lizdais stulpams ir išilginiu grioviu rąstelių galams įleisti

į kurį buvo įstatomi vertikalūs stulpeliai, sudarę pastato sienas (9, 11 ir 12 pav.). Stulpelių viršutiniai galai laikėsi panašiam griovelyje, iškirstame viršutinio vainiko apačioje. Tačiau ir čia nei kampiniai stulpai, nei išorinės sienas sudarę vertikalūs stulpeliai neišliko. Įdomu, kad šio pastato vidinei sienai buvo naudojami gulsčiai dėti sienojai, kurių galai suleisti į šulius-stulpus. Vadinasi, išorinės ir vidinės sienos buvo skirtingos konstrukcijos.

Pastatų aukštis. Apie to meto pastatų sienų aukštį spręsti labai sunku, kadangi iš buvusių pastatų išlieka dažniausiai tik 1—2 apatiniai vainikai. Tik pastato Nr. 13 buvo išlikusios keturių vainikų liekanos (2 pav.), o pastato Nr. 15 šiaurės rytų sienos išlikę 6 sienojai, ir bendras išlikusios sienos dalies aukštis siekė tik 80—85 cm, todėl apie sienų aukštį tenka spręsti iš kitų duomenų.

Patalpoje tarp pastatų Nr. 5 ir 8 rasta grindims panaudota lenta iš ankstyvesnio pastato

durų. Lenta buvo 2,35 m ilgio. Kadangi durys buvo įrengiamos dažniausiai virš antrojo vainiko, o virš durų būna dar bent pora vainikų, tai pastato sienų aukštis galėjo siekti 2,7—2,9 m. Be to, buvo rasta paskirų sienojų ar jų gabalų iš perstatytų — perkeltų pastatų, kurių sienų vainikai buvo sunumeruoti — pažymėti įkirstais rantais (13 pav.). Vienas toks rąstas su 11 įkirstų įkartų ir iškirtimu durų viršui buvo panaudotas kaip balkis grindims pastato Nr. 1 pietvakarių patalpoje. Vadinasi, jei virš durų buvo dar pora vainikų, tai sieną sudarė bent 13 vainikų. Kadangi vidutiniškai sienojai buvo 20—22 cm storio, tai visos sienos aukštis galėjo būti 2,6—2,85 m. Reikia pažymėti, kad Lietuvos kaimuose išlikę senieji XVIII a. mediniai pastatai taip pat daž-

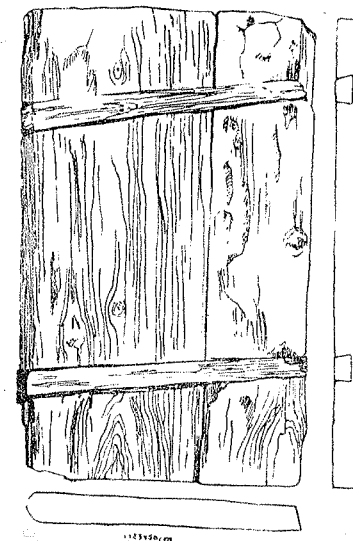
13 pav. Sienojų gabalai su įkirstais ženklais sienai ir vainikų eilei pažymėti

niausiai esti 2,55—2,81 m aukščio²⁴. Vadinasi, pastatų aukštis jau XIII—XIV a. buvo panašus į XVIII—XIX a. medinių pastatų aukštį, ir didesnių pakitimų šioje srityje neįvyko per ištikus keletą šimtmečių.

Tačiau kai kurie pastatai turėjo būti aukštesni. Antai po ketvirtojo pastato liekanomis rasta 81 cm aukščio masyvių durų dalis su mediniais bėgūnais (14 pav.). Kitos 98 cm aukščio ir 55 cm pločio masyvios durys rastos po pastato Nr. 5 priemene (15 pav.). Panašių žemų durų dalys

14 pav. Po pastatu Nr. 4 rastoje paklėčio durų dalis

15 pav. Paklėčio durų dalis, aptikta po pastatu Nr. 5

rastos Novgorode XIII a. sluoksniuose²⁵, o kai kuriuose Novgorodo srities rajonuose iki pat XX a. buvo išlikusių senų medinių pastatų su panašiomis žemomis durėlėmis į paklėčius. Todėl spėjama, kad XIII a. sluoksniuose Novgorode rastosios durys yra iš pastatų su paklėčiais²⁶.

XVI a. Lietuvos dvarų inventoriuose minimi mediniai gyvenamieji pastatai ir klėtys su paklėčiais, kuriuose buvo laikomi įvairūs produktai²⁷.

Vilniuje XIII ir XIV amžių sluoksniuose rastas žemų masyvių durų dalis taip pat tenka laikyti paklėčių durimis. Vadinasi, Vilniaus pilyje pastatai su paklėčiais buvo statomi jau nuo XIII a. Pastatai su paklėčiais turėjo būti žymiai aukštesni: jų sienos turėjo siekti apie 4 m aukščio.

Durys. Tik trijuose pastatuose pavyko nustatyti durų vietą. Pavyzdžiui, pastate Nr. 4 durys buvusios šiaurės rytų sienoje, 90 cm nuo šiaurinio kampo ir turėjusios apie 1,2 m pločio. Durų angos šiaurės vakarų krašte išlikusi medinio durų bėgūno išdildyta duobutė. Gyvenamojo pastato Nr. 10 durys buvusios pietvakarių gale, arčiau vakarinio kampo ir turėjusios apie 1 m pločio. Pastato Nr. 11 durys buvusios rytinėje sienoje prie pietinio kampo ir turėjusios 75 cm pločio. Be to, kaip jau buvo minėta, pastato Nr. 1 pietvakarių patalpos grindų balkiui panaudotas ankstyvesnio pastato sienojas su iškirtimu 1,2 m pločio durims.

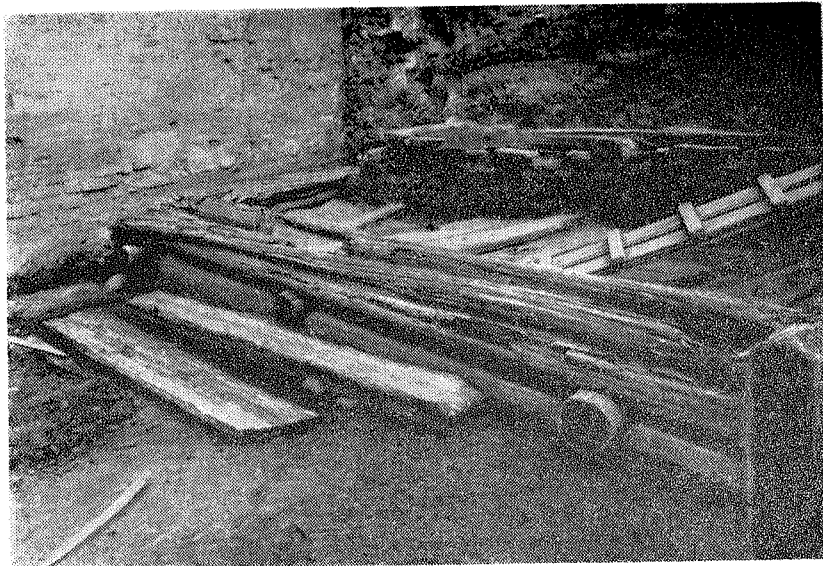
²⁴ K. Čerbulėnas, Senoji lietuvių liaudies pastatų konstrukcija.—Valstybinės LTSR architektūros paminklų apsaugos inspekcijos metraštis, 1, 92, Vilnius (1958).

²⁵ П. И. Засурцев, Постройки древнего Новгорода, 276.

²⁶ Ten pat.

²⁷ IA, I, 76, 125, 171, 209, 240, 401 ir kt.

Visa tai rodo, kad durys yra buvusios įvairiose pastatų sienose, matyt, priklausomai nuo pastato padėties kiemo ar gatvės atžvilgiu, nuo 0,75 m iki 1,2 m pločio, su mediniais bėgūnais. Paklėčių durys buvo 0,8—0,9 m aukščio, iš daugiau kaip 0,5 m pločio ir 4—5 cm storio rūpestingai suleistų ir mediniais įkirstais skersiniais sujungtų lentų. Ūkinių pastatų durys yra buvusios iš plonesnių, blogiau suleistų lentų, kurios sujungtos medinėmis vinimis prikaltais skersiniais. Durys buvo užkabinamos geležiniais kabliais, užstumiamos mediniais sklasciais. Pastatų aplinkoje rasta geležinių

16 pav. Pastato Nr. 10 liekanos iš pietvakarių pusės. Matyti tarp apatinių vainikų įtvirtinti trijų grindų sijų galai

cilindrinų spylių ir raktų. Galimas dalykas, kad dalis jų naudota ir durims užrakinti.

Apie pastatų langus, lubas ir stogus duomenų neturime. Galima tik spėti, kad stogai galėjo būti dengiami šiaudais (šiaudinius stogus mini rašytiniai XIV a. šaltiniai Gardino apylinkėse) arba lentomis ir apkrauti velėnomis (panašiai buvę dengti 1362 m. gaisro metu sudegę pastatai Kauno pilyje)²⁸.

Grindys. Daugumos pastatų (Nr. 1, 2, 3, 6, 7, 7a, 9, 10, 14, II) grindys buvo tašytų lentų. Kai kuriuose pastatuose (Nr. 1, 3, 6, 7a) grindų lentos klotos tiesiog ant žemės. Panašiai išgrįsti XIII—XIV a. pastatai, kurių liekanų aptikta Vilniuje, Bekešo kaime²⁹, Dainų slėnyje³⁰ bei Aukštadvaryje, Jiezno raj.³¹

Kartais pastato viduje dedami ant žemės trys apvalūs rąsteliai-sijos, o ant jų klojamos grindų lentos. Sijos su pastato sienomis nesujungiamos, o grindų lentos prie sijų ne prikalamos, bet dažniausiai gana rūpestingai suleidžiamos (pastato Nr. 1 pietvakarių patalpa, pastatai Nr. 2, 7, 9). Tik pastate Nr. 10 grindų sijos buvo pakeltos nuo žemės ir, pana-

²⁸ K. Meko pranešimas apie Kauno pilies tyrinėjimų duomenis Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos institute 1961.XII.1.

²⁹ Е. и В. Голубовичи, Кривой город — Вильно. — КСИМК, 11, 118, pav. 48, 49, 52

³⁰ А. Тautavičius, Iš Vilniaus gyventojų buities. — ILKI, 1, 97, Vilnius, 1958.

³¹ V. Daugudis, Aukštadvario piliakalnio įtvirtinimai ir pastatai, 60.

šiai kaip daugelyje Novgorodo pastatų, įtvirtintos tarp pirmojo ir antrojo vainiko sienų (16 pav.).

Visur grindims vartotos gana plačios, rūpestingai tašytos, storos pušinės lentos.

Kartais po grindimis randamas šlyno-molio sluoksnis, kuris turėjęs sulaikyti drėgmės skverbimąsi iš po grindų. Storiausias — iki 25—30 cm storio — molio sluoksnelis aptiktas po pastato Nr. 9 grindimis.

17 pav. Pastato Nr. 5 krosnies liekanos

Krosnys. Labai paprastai įrengtos ir krosnys. Jų pagrindas supliuktas iš molio ir gana stambių akmenų tiesiog ant aslos viename pastato kampe (pastatai Nr. 5, 6, 7). Negalima nustatyti jų padėties patalpoje durų atžvilgiu, nes visuose šiuose pastatuose durų vietos nepasisėkė nustatyti. Krosnių išlikusios tik nežymios liekanos, dažnai negalima nustatyti net jų dydžio. Tik iš pastate Nr. 5 rastų krosnies liekanų matyti, kad ji buvusi daugiau kaip 1,25 m ilgio ir 1,15 m pločio, o padas buvęs apie 40 cm nuo aslos (17 pav.).

Iš krosnies padėties matyti, kad tai jau ne atviri židiniai, o krosnys, turėjusios sieneses ir skliautus. Kauno pilies kieme tarp 1362 m. sudegusių pastatų liekanų rastos krosnies liekanos leido nustatyti, kad krosnies sienelės ir skliautas buvo lipdomas iš molio ant pinto karkaso³².

Krosnys XII—XIV a. Lietuvos miestuose ir pilyse buvo jau plačiai išplitusios ir pakeitusios mūsų eros pirmojo tūkstantmečio pastatų viduryje aptinkamus atvirus ugniakurus. Krosnių liekanų pastatų kampe rasta: XII—XIII a. pastatuose Vilniaus Aukštutinėje pilyje, XIII—XIV a. Vil-

³² K. Meko pranešimas apie Kauno pilies tyrinėjimus Lietuvos TSR Mokslų akademijos Istorijos institute 1961.XII.1.

niaus pastatuose Bekešo kalne ir Dainų slėnyje, 1362 m. sunaikintoje Kauno pilyje, XII—XIV a. pastatuose Aukštadvario piliakalnyje.

Kada Lietuvoje paplito krosnis (pečius), pakeitusi ankstyvesnį atvirą ugniakurą, šiuo metu dar negalima pasakyti, nes neturime žymesnių pastatų liekanų iš IX—XI a.

Tuo tarpu iš Senosios Ladogos tyrinėjimų duomenų matyti, kad šiaurinėje Rytų Europos dalyje krosnies (pečiaus) liekanų pastatų kampe randama jau nuo X m. e. amžiaus³³. Vadinasi, ir Lietuvoje jų liekanų tektų ieškoti X—XIII a. archeologiniuose paminkluose.

Pastatų dydis ir planas. Duomenys apie XIII—XIV a. pastatų dydį labai negausūs. Kaip jau minėta, iš 25 surastų to laikotarpio pastatų liekanų tik 6 yra išlikusios tiek, kad aiškus jų dydis (pastatai Nr. II, 7, 7a, 7b, 7c, 8). Visų kitų yra išlikusios tik dalys, iš kurių galima spręsti tik apie pastato ilgį arba plotį (pastatai Nr. 2, 3, 5, 9, 10, 13, 14, 16); arba išlikęs tik kampas, iš kurio pastato dydžio nustatyti negalima (pastatai Nr. I, 1, 4, 6, 11, 12, 17).

Didžiausių pastatų liekanos aptiktos viršutinėje XIV a. sluoksnio dalyje. Į šiaurės rytus nuo Onos-Barboros bažnyčios stovėjęs pastatas su akmenų pamatais buvo daugiau kaip 8 m ilgio ir daugiau kaip 5,35 m pločio. Pietvakarių perkase aptiktasis pastatas Nr. 1 buvo daugiau kaip 12,5 m ilgio ir daugiau kaip 5,5 m pločio. Pastato Nr. 9 išlikusi beveik 7 m ilgio, o pastato Nr. 13 — apie 6 m ilgio siena.

Tačiau dauguma pastatų buvo žymiai mažesni, ypač žemesniuose sluoksnuose. Pavyzdžiui, pastato Nr. 7 viduje buvo tik 4,3×4,3 m dydžio patalpa. Po juo aptikta 7a pastato liekanos su 3,5×3,5 m dydžio patalpa, dar giliau buvęs 7b pastatas turėjo tik 3,5×3,25 m dydžio patalpą. Pastato Nr. 8 viduje buvusi tik 3,3×2,55 m dydžio patalpa. Tai pats mažiausias iš visų išlikusių pastatų.

Tai rodo, kad XIII—XIV a. šioje pilies dalyje statyti gana įvairaus dydžio pastatai. Iš jų didesnieji yra daugiau ar mažiau pailgi, o mažesnieji beveik visada artimi kvadratui.

Mažesnių pastatų viduje visada yra tik viena patalpa, tuo tarpu didesnieji pastatai skersinėmis sienomis buvo padalyti į dvi ar tris patalpas. Pavyzdžiui, didžiausiame pastate Nr. 1 buvusios bent trys patalpos: skersinė siena dalija pastatą į šiaurės rytų ir pietvakarių galus, o šiaurės rytų galas savo ruožtu išilgine siena padalytas į du pailgus kambarius. Pietvakarių gale buvęs vienas didesnis kambarys. Bent po dvi patalpas turėję pastatai Nr. 3 ir 9.

Jau XIV a. pradžioje buvo praktikuojama sujungti bendru stogu du greta stovinčius pastatus. Taip buvo gaunamas trijų patalpų ilgas pastatas. Mūsų rastasis vienos patalpos kvadratinis pastatas (Nr. 5) su krosnies liekanomis vakariniame kampe buvo sujungtas su 2,2—2,3 m atstumu į šiaurės vakarus stovinčiu ūkiniu pastatu Nr. 8, turėjusiu 3,3×2,55 m dydžio patalpą. Tarp abiejų pastatų susidariusi patalpa, tarsi priemenė, buvo išgrįsta sumestomis lentomis. Šioje patalpoje laikyta gyvuliai (18 ir 19 pav.).

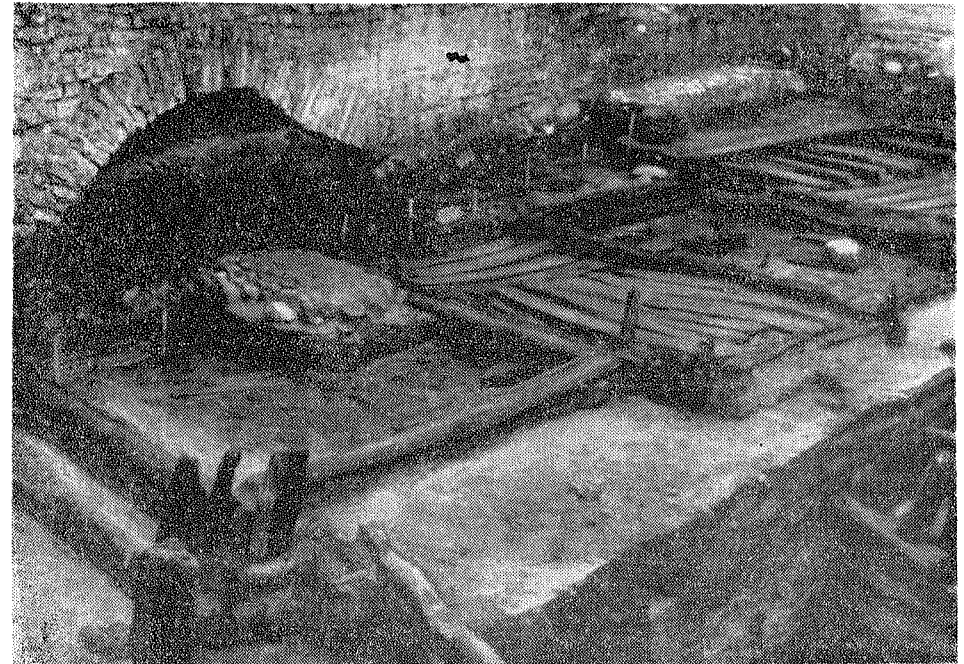
Panašus dviejų pastatų sujungimas buvo plačiai paplites šiaurinėje Rytų Europos dalyje. Nemažai panašiai sujungtų pastatų liekanų rasta Novgorode X—XVI a. sluoksnuose³⁴. Kadangi tokie pastatai ilgiausiai išliko kaimuose, tai tyrinėtojai mano, kad toks pastatų sujungimas bendru stogu yra labiau būdingas kaimui, iš kur jis pateko į miestus³⁵.

³³ В. И. Равдоникас, Старая Ладога. — SA, II, 16—17 (1949).

³⁴ П. И. Засурцев, Постройки древнего Новгорода, 286.

³⁵ Ten pat, 287.

Prieangiai ir priestatai. Prie vieno pastato galo ar šono kartais aptinkame priestatus. Iš jų liekanų matyti, kad XIII—XIV a. Vilniaus pastatų priestatai buvo dvejopi — vieni uždari priemenės tipo (tokius priestatus turėjo pastatai Nr. 3 ir 9), kiti prieangiai ant stulpų (pastatai Nr. 7 ir 6 (?)).

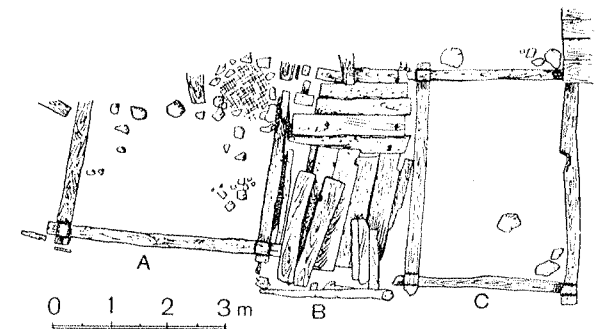

18 pav. Pastatų Nr. 5 ir 8 liekanos

Pastato Nr. 3 prieangis yra buvęs 1,6 m pločio ir 3,9 m ilgio prie pastato šiaurės rytų galo. Jo šiaurės vakarų siena bendra su pastato šiaurės vakarų siena. Vadinasi, jis statytas kartu su pastatu. Prieangis buvo išgrįstas padrikai sumestomis lentomis.

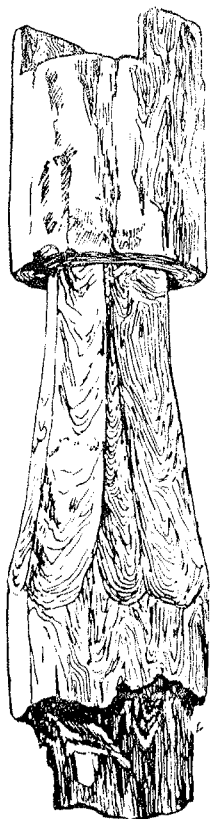
Tuo tarpu prie pastato Nr. 9 šiaurės rytų galo buvo pristatytas 2,26 m pločio prieangis, rūpestingai išgrįstas storomis plačiomis lentomis (11 pav.). Jo prietryčių sieną sudarė 2,1 m pločio vartai-durys ant masyvaus bėgūno, kuriam prie pastato rytinio kampo įkastas stulpas su lizdu viršuje. Priestato šiaurės rytų siena buvusi iš gulsčių, skeltų, kiek aptašytų lentų, kurių galai buvo suleisti į kampuose stovėjusius stulpus.

Atviri prieangiai buvo negrįsti ir turėjo tik stogą ant keturkampių tašytų stulpų kampuose. Toks prieangis yra buvęs prie kvadratinio

19 pav. Dviejų sujungtų pastatų planas: A — gyvenamasis pastatas Nr. 5, B — patalpa tarp gyvenamojo ir ūkinio pastato, C — ūkinis pastatas Nr. 8

4,3×4,3 m dydžio pastato Nr. 7 iš pusapvalių tašytų rąstų. Prie jo pietvakarių sienos stovėjo du keturkampiai tašyti stulpai 3,7 m atstu vienas nuo kito (1 pav.), o apie 2,5 m nuo šių stulpų į pietvakarius stovėjo kita pora keturkampių tašytų stulpų. Vadinasi, pastatas Nr. 7 turėjo iš pietvakarių pusės atvirą 3,7×2,5 m dydžio prieangį be sienų ir be grindų. Jo stogą laikė tik kampuose stovėję keturkampiai stulpai. Pastato Nr. 7

20 pav. Gonkelių ar prieklėčio stulpo liekana, panaudota kaip kaladė pastato Nr. 8 pamatams

viduje ir prie jo šiaurės rytų sienos išorinėje pusėje buvo nemažai apdegusių akmenų trupinių, suodžių. Atrodo, kad čia yra buvusi pirtis.

Galimas dalykas, kad panašų prieangį turėjo ir gyvenamasis pastatas Nr. 6, kurio atkastas tik vakarinis kampas. Prie kampo taip pat buvo išlikęs įkastas masyvus keturkampis stulpas (10 pav.).

Kai kurie to meto pastatai turėjo ir puošnius prieangius-gonkeles ar prieklėčius. Apie tai galima spręsti iš pastato Nr. 8 pamatams panaudotos kaladės, kurią sudarė dalis rūpestingai nutašytos kolonos-stulpo (20 pav.). Panašus radinys iki šiol yra vienintelis. Jų nerasta net tokiuose žymiai plačiau tyrinėtose miestuose, kaip Novgorodas, Polockas, Gardinas ir kt.

Prieangiai kalbamuojami metu prie pastatų būdavo pristatomi ir kituose miestuose. Jų rasta Novgorode, Gardine, Senojoje Ladogoje, Pronske, Dmitrove ir kt.³⁶

Teritorijos užstatymas. Tyrinėtoji Vilniaus Žemutinės pilies teritorijos dalis ne visą laiką buvo vienodai užstatyta. Vėlyvesniems sluoksniams — XIV a. viduriui ir antrajai pusei — būdingas pastatų gausumas. Jie statomi vienas šalia kito prie gatvės taip, kad viena šoninė jų siena tiesiog remiasi į grindinį arba net stovi ant grindinio krašto, o tarp pastatų galų lieka vos 0,3—1 m pločio tarpai. Ypač gausiai tiriamajame plote buvo užstatyta gatvės šiaurės vakarų pusė.

Tuo tarpu gilesniuose XIII a. ir XIV a. pradžios sluoksniuose pastatai labai išmėtyti: dalis jų atitraukta nuo gatvės, tarp gatvės ir pastatų lieka 5—6 m pločio kiemeliai. Kartais pastatai ne visai lygiagretūs su keliu-gatve, kartais tik vienas jų kampas remiasi į kelią (pastatas Nr. 12).

Nesilaikyta taip pat vėlesniais šimtmečiais nusistovėjusios tradicijos, kad prie gatvės stovėtų gyvenamieji pastatai. Čia ties gatvės kraštu stovi ne tik gyvenamieji

namai (pastatai Nr. 1, 3 (?), 9), bet ir tvartai (Nr. 2) ar kiti ūkiniai pastatai (Nr. 7 ir 8).

Tarp pastatų buvę kiemai dėl grunto drėgnumo buvo sunkiai praeinami lietingesniais metų laikotarpiais, todėl kartais tarp pastatų kiemuose būdavo sumetamos lentos praėjimui, arba ir rūpestingiau įrengiami siauresni, negu gatvės, grindinėliai. Jie ir daromi skirtingai — lentos ne klojamos ant išilginių rąstų, bet tik galais įleidžiamos į grindinėlio pakraščiuose paguldytus išilginius rąstus. Toks grindinėlis ir prie jo galo keliais padrikų lentų sluoksniais išgrįstas praėjimas rastas tarp pastatų Nr. 12, 13 ir 14.

Pastatų paskirtis. Ištirtoje plote dalyje visiškai nerasta sudegusių pastatų. Visi pastatai buvo gyventojų nugriauti, kai juos reikėdavo dėl

kurių nors priežasčių perstatyti ar visai pašalinti. Taigi, mūsų aptiktos nugriautų pastatų liekanos. Todėl ir daiktiniai radiniai labai menki: nė viename pastate nerasta žymesnio radinių komplekso. Paskiros daiktų dalys daugiausia rastos kiemuose. Mažas radinių kiekis ir kartais išlikusi tik nedidelė pastato dalis ne visada leidžia nustatyti paties pastato funkcijas, todėl galime kalbėti tik apie kai kurių iš jų paskirtį.

Neabejotinai gyvenamaisiais tenka laikyti pastatus Nr. 1, 5, 6 ir 10.

Šiuose pastatuose rasta daugiau ar mažiau krosnių (pečių) liekanų. Dauguma jų statyti iš sloresnių rąstų ir buvo su grindimis.

Pastatuose Nr. 2 ir 4 aptiktas storas mėšlo sluoksnis rodo, kad šie pastatai buvo tvartai. Pastate Nr. 4 buvo laikomi arkliai. Be to, gyvuliai kartais buvo laikomi priestatuose. Pavyzdžiui, storas mėšlo sluoksnis aptiktas patalpoje tarp sujungtų pastatų Nr. 5 ir Nr. 8, taip pat prie pastato Nr. 10 pietryčių sienos buvusioje pašiūrėje. Vadinasi, gyvuliai buvo laikomi kartais atskirame pastate, o kartais tiesiog patalpoje šalia gyvenamojo namo sienos.

Pastatus Nr. 7, 7a, 7b ir 7c tenka laikyti pirtimis. Tai nedideli vienos patalpos pastatėliai su krosnimis viename kampe. Jų viduje ir prie šiaurės rytų sienos rasta daug perdegusių akmenų trupinių ir degėsių. Tačiau kiti paskiri radiniai šių pastatų viduje nieko nesako apie jų paskirtį (sidabrinis žiedas-signetąs, gintaro gabaliukas, peiliukas su odinėmis makštimis).

Pastatus Nr. 8, 9 tenka laikyti ūkiniais pastatais — sandėliais (klėtimis). Kai kurie jų galėjo būti ir dirbtuvės.

Tuo tarpu pastatų Nr. 3, 11, 12, 13, 14, 15 ištirta tik nedidelė dalis ir apie jų paskirtį ir dydį negalima nieko tikslesnio pasakyti.

Apskritai, kasinėjimų rajone tarp pastatų surasta daug mėšlo, skiedrų, medžio gabalų, odos atraižų ir sunėsioto apavo liekanų, pavienių medinių daiktų ar jų dalių (statinių šulų, dugnų, ližių, kastuvų), pavienių neglazūruotų puodų šukių, paskirų metalinių ar akmeninių daiktų (sukamųjų girnų gabalų, peilių ir kt.). Ištirtoje plote beveik visiškai nerasta papuošalų ar puošnesnių aprangos daiktų (išimtį sudaro sidabrinis žiedas-signetąs, pentinas, puošnių makščių ir diržo dalis). Visas ištirtojo ploto inventorių rodo, kad šiaurinė pilies teritorijos dalis buvo ūkinis pilies rajonas, kad čia gyveno nepasiturintieji eiliniai gyventojai, pilies tarnybos žmonės ir jų šeimos. Todėl čia vyrauja nedideli gyvenamieji pastatėliai ir tvartai.

Galimas dalykas, kad pilies tarnyba gana dažnai dėl įvairių priežasčių keisdavosi, todėl pastatai dažnai būdavo perstatomi.

Iš kultūrinio sluoksnio matyti, kad rąstai buvo tašomi, paruošiami žymia dalimi čia pat, vietoje. Tačiau dalis pastatų, matyt, buvo pervežami ir perstatomi. Tai rodo rasti sienojų gabalai su įvairiais ženklais sienai ir sienojų skaičiui pažymėti.

Pastatai buvo gana dažnai perstatomi, nugriaunami, nes jų sienojai ar atskiros dalys panaudotos naujų pastatų grindų balkiams, pamatų kaladėms ir t. t.

Panašiai gana dažnai buvo perstatomi pastatai ir kituose miestuose. Pavyzdžiui, nustatyta, kad Novgorode pastatai vidutiniškai stovėdavo 20—25 metus³⁷.

Atrodo, kad Vilniaus Žemutinės pilies šiaurinėje papėdėje buvusieji pastatai taip pat vidutiniškai stovėjo 20—30 metų. Čia taip pat per XIII a. antrąją pusę ir XIV a. susidarė penki medinių pastatų sluoksniai. Būdinga, kad pastatai dažnai perstatomi beveik tokio pat dydžio, toje pačioje

³⁶ В. И. Равдоникас, Старая Ладога. — СА, 11, 30 (1949).

³⁷ П. И. Засурцев, Постройки древнего Новгорода, 263.

vietoje. Antai, po pastatu Nr. 6 giliau toje pačioje vietoje aptiktos pastatų Nr. 11 ir 11a liekanos. Po pastatu Nr. 7 (viduje $4,3 \times 4,3$ m dydžio) giliau surastos 7a pastato liekanos ($3,5 \times 3,5$ m dydžio), o po pastaruojų — 7b pastatas ($3,25 \times 3,5$ m dydžio) ir dar giliau — 7c pastatas — $4 \times 3,5$ m dydžio.

Prie gatvės stovėjęs vienas iš vėlyvesnių medinių pastatų Nr. 2 (tvartas) dengė didesnio ūkinio pastato Nr. 9 liekanas. Po šiuo giliau aptiktos pastatų Nr. 12 ir 15 liekanos. Visi šie pastatai skiriasi dydžiu, o viršutiniai — ir statybos pobūdžiu: viršutinis tašytų keturkampių rąstų, giliau (Nr. 9) iš tašytų rąstų karkasas ir vertikalių stulpų sienos, o dar giliau — pastatai Nr. 12 ir 15 — iš apvalių, kampuose sunertų rąstų.

* * *

Peržvelgus medinių pastatų liekanas iš Vilniaus Žemutinės pilies teritorijos, matyti, kad XIII—XIV a. statybos technikos lygis Vilniuje buvo gana aukštas. XIII—XIV a. jau buvo žinomas ir naudojamas ne tik pastato sienų statymas, suneriant gulsčius sienojus kampuose, bet mokėta suleisti sienojus į kampuose pastatytus stulpus, praktikuotos vertikalių stulpų sienos karkasinio tipo pastatuose. Vadinasi, XIII—XIV a. buvo žinomi visi XVIII—XIX a. naudotieji medinių sienų statymo būdai. Ypač didelę pažangą galima pastebėti sienojų puošimo srityje: gebėta padaryti dailias išdrožas sienojų sąlaidoms. Gal būt, šis žingsnis į priekį ir nulėmė, kad Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje jau nepraktikuotas sienotarpių užtepimas-užglaištymas moliu.

Tuo metu jau mokėta statyti didesnius pastatus. Nesitenkinta dviejų mažų pastatų sujungimu, bet statyti ir dideli kelių patalpų pastatai.

Paklėčių durys rodo, kad tuo metu jau buvo statomi ir gana aukšti pastatai, kai kurie iš jų — bent pusantro aukšto.

Svarbus faktas yra tas, kad pastatų viduje jau niekur nerandame atvirų židinių liekanų, visur aptiktos tik pastato kampe buvusios krosnies (pečiaus) liekanos.

Apskritai, medinių XIII—XIV a. pastatų statybos technika, jų įrengimas yra artimas kitų to meto Rytų Europos miestų medinių pastatų statybai: panašūs mediniai pastatai statyti XIII—XIV a. Minske, Novgorode, Senojoje Ladogoje, Gardine, Rygoje ir XII—XIII a. — visoje eilėje Lenkijos miestų³⁸.

Tokiu būdu, XIII—XIV a. Vilniaus medinių pastatų statybos technika labai pasikeitė, buvo pasiekta naujų techninių laimėjimų, lyginant su mūsų eros pirmojo tūkstantmečio piliakalnių pastatų statyba. Tiesa, pastatų vidaus išplanavimas bei padalijimas į atskiras patalpas dar yra labai įvairus. Todėl galima teigti, kad XIII—XIV a. dar nebuvo nusistovėjusio, įsivyravusio, praktikos pateisinto gyvenamųjų pastatų plano. Vyraavo kvadratui artimi vienos patalpos pastatai, nors buvo žinomas ir dviejų tokių pastatų sujungimas į vieną, tarsi dviejų galų pastatą su priemene viduryje. Statyti taip pat didesni pastatai su dviem—trimis patalpomis ir su priestatais. Matyt, XIII—XIV a. tebebuvo bandomi įvairiausi statybos būdai, mėginama surasti patogiausią ir praktiškiausią pastato vidaus išplanavimą. Pastatai dažniausiai dar neturi priemenės-prieangio: į gyvenamas patalpas dažnai dar patenkama tiesiog iš lauko.

³⁸ K. Jazdźewski, Kształtowanie się wczesnośredniowiecznej kultury miejskiej w Polsce w świetle badań w latach 1945—1954.— Pierwsza sesja archeologiczna Instytutu Historii Kultury Materialnej Polskiej Akademii Nauk, 336—337, Warszawa—Wrocław, 1957.

Tas pats reiškinys konstatuotas bendralaikiuose gyvenamuosiuose Bekešo kalno ir Dainų slėnio pastatuose Vilniuje.

Kadangi XIII—XIV a. Lietuvos miestai dar tik formavosi, tai to meto miestiečių butis dar mažai skyrėsi nuo kaimo vietovių gyventojų buties, todėl į Vilniaus pilyje buvusius medinius pastatus turėjo būti panašūs ir Lietuvos kaimuose (bent rytinėje Lietuvos dalyje) statyti pastatai. Dėl to galima daryti išvadą, kad XIII—XIV a. lietuvių tradicinių gyvenamųjų pastatų tipai dar nebuvo galutinai susidarę. Jie nusistovėjo ir įsivyravo vėliau.